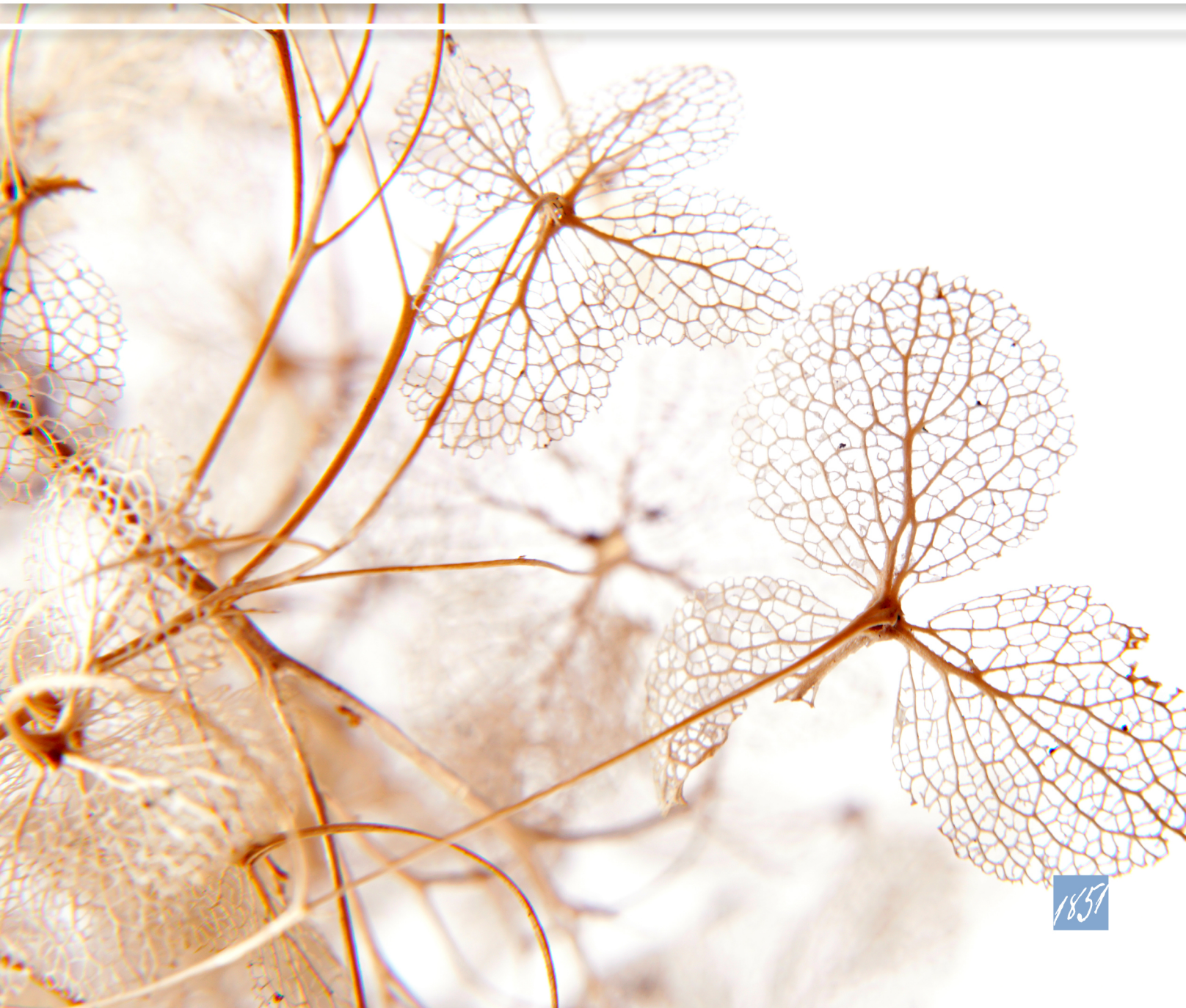
MOHORJEV KOLEDAR 2024

Katarina Hočevar

KAR JE GNALO MARCA POLA IN VASCA DA GAMO ...

Odkrivati daljne dežele, videti nove oblike pokrajine – puščavo, visoke in zasnežene gore, močvirja, turkizno morje in bele peščene plaže, spoznavati nove kulture in nove običaje, religije ... Vse to in še kaj so razlogi, ki popotnika ženejo v svet. Pa je bilo vedno tako? Je popotnike vedno gnala radovednost?

Radovednost je bila gotovo en košček, eden izmed razlogov. Vendar so bili nekoč razlogi za poti v neznano načeloma drugačni, bolj naravnani v preživetje. Včasih so na primer iskali hrano, zatočišče, kasneje pa nove surovine, si širili ozemlje, moč, posamezniki pa so iskali tudi lastno slavo in bogastvo. Koga imam v mislih?

Govorim o popotnikih (če jih sploh lahko tako poimenujemo) in prvih raziskovalcih sveta. Vsem je verjetno poznan Italijan Marco Polo, ki je v srednjem veku po kopnem prišel iz Evrope preko Turčije, osrednje Azije in Indije vse do Kitajske. Želje marsikaterega današnjega *overlanderja,* tudi najine – morda, nekoč ... Od njegove smrti bo kmalu minilo 700 let. Kaj vse se je spremenilo v tem času, kako se je svet spremenil! Marco Polo je šel peš oz. na konju, na poti se je bojeval, pestile so ga bolezni, napadi »sovražnih« ljudstev, danes pa potujemo z letali in avtomobili. Bolezni z vsemi mogočimi zdravili in cepivi večinoma kar dobro držimo v šahu, sovražnih ljudstev ni več, so le posamezni nepridipravi, ki si včasih želijo izprazniti našo denarnico ali pa nam odtujiti kakšno drugo posebnost. Potovanje do Kitajske je dandanes bistveno manjši zalogaj, manjša dogodivščina, kot je bila v času Marca Pola. Informacije so nam dostopne na svetovnem spletu, Google-Maps nam točno izriše pot, po kateri lahko gremo, sporazumevamo se lahko tudi s pomočjo spletnih prevajalnikov, vozimo se v udobnih, klimatiziranih avtomobilih ali pa preskočimo nekaj držav in do destinacije poletimo kar z letalom. A vseeno, želja po odkrivanju novih krajev na svoji koži, doživljanja stika z domačini, preiskušanja lokalne hrane s svojimi brbončicami in občudovanja novih pokrajin s svojimi očmi ostaja.

Pozneje, na prelomu srednjega veka v novi vek, se je v zgodovino zapisalo več pogumnih pomorščakov, ki so jezdenje Marca Pola s konji zamenjali za plovbo po svetovnih oceanih in

Pri starodavnih očakih Velikonočnih otokov

odkrivanje novih krajev onkraj morja. Odkrivali so novi svet, spoznavali spet povsem nove kulture, o katerih Evropa prej ni vedela ničesar. Omeniti velja portugalskega pomorščaka Vasca da Gamo, od čigar smrti mineva 500 let. Ob obali Afrike je iz Portugalske celo večkrat odplul vse do Indije. Odkrito priznam, da bi osebno rajši ponovila potovanje Marca Pola kot pa Vasca da Game. Da bi plula po divjem Atlantiku ... Ne, hvala. Nedavno sva z možem potovala po Sejšelih, rajskih otočkih med Afriko in Indijo, na katerih se je ustavil tudi Vasco da Gama. Saj so rajski, imajo res lepe plaže, kristalno čisto morje in tropski gozd, tako zelen in tako poln rastlin, kot ga še

Pikniki na najbolj neverjetnih mestih sveta, Salar de Uyuni v Boliviji

nisva videla. A do najlepšega izmed teh otokov člahko prideš le z ladjo. Enourna plovba med dvema največjima otokoma na Sejšelih v Indijskem oceanu, ki ne velja za posebno divjega, je bila tako divja, da mi je še danes slabo že ob misli na vse tiste valove in poskakovanje ladje. Ne, hvala, raje ostajam na kopnem. Občudujem Vasca da Gamo in ostale pomorščake, da so zbrali dovolj poguma, da je bila njihova želja po odkrivanju novega (naj si bo to alternativne poti do Indije, novih ozemelj Amerike in Oceanije) večja od strahu pred pogubo sredi morja.

Strah ... Ali niso potovanja zanimiva, privlačna, dogodivščin polna? Zakaj bi nas bilo potem strah? Nepoznavanje, stik z neznanim, z novim svetom. Ta je po eni strani razburljiv, malo pa tudi strašljiv. Dokler je strahu malo in je obvladljiv, je na potovanjih pravzaprav koristen in dobrodošel. Poskrbi za pričakovanje, razburjenje pred potovanjem, hkrati pa nas morda naredi previdnejše. In česa je bilo kdaj strah naju pred potovanji?

Najino prvo potovanje je bilo v Avstralijo. Stara sva bila komaj 17 oz. 18 let, svež srednješolski parček, ki se je prijavil na svetovni dan mladih v Avstraliji. To je bil takrat edini način, da sva lahko sploh šla v Avstralijo – da so nama starši dovolili iti tako daleč. Da pa sva si to lahko privoščila, sva štiri leta prej dajala na stran vso štipendijo in vse zaslužke od občasnega dela. Kakor koli, za takratnega fanta, zdaj moža Roka, je bil let do Avstralije sploh prvi polet z letalom. Sama sem pred tem nekajkrat letela znotraj Evrope. Takrat pa sva se vkrcavala na ogromno dvonadstropno letalo letalske družbe Thai, ki naju je najprej iz Munchna popeljalo do Bangkoka (10-urni let), nato pa še do Sydneya (še nadaljnih 10 ur). In bilo me je strah, priznam. Kaj pa če letalo strmoglavi? V tisti eni uri, ko sem na primer letela iz Ljubljane v London, se ni moglo veliko zgoditi, v 10 urah do Bangkoka pa gre lahko že marsikaj narobe. Tako sem razmišljala, ko sva sicer navdušeno zakorakala proti letalu na münchennskem letališču. Brez posebnosti sva preživela let in potem še naslednjega ter 24 ur pozneje pristala v Sydneyu v Avstraliji. Čeprav zelo utrujena sem poskakovala na mestu:

»V Avstraliji sem, v Avstraliji sem!« Pozabila sem na strah pred dolgimi leti, ki se je izkazal za neutemeljenega, saj sem vendar prispela na drugi konec sveta, v Avstralijo, kamor sem si vedno želela. In to že pri rosnih 18 letih. Takrat se mi je odprl svet. Če sem pri 18 letih lahko prišla do Avstralije, potem grem lahko kamor koli! In sem šla. V naslednjih letih vse do danes potujeva po svetu in obiskujeva bližnje in daljne kraje. Z avtom, vlakom, avtobusom in seveda letalom. Še vedno me kdaj malo stisne, ko pride kakšna turbolenca, ampak nekje sem prebrala, da je turbolenca v zraku podobna avtomobilski vožnji po makadamu. Malo trese, ampak ni nič neobičajnega.

Drugi primer strahu pred potovanjem je povezan z najino največjo dogodivščino, že kar avanturo. Po nekaj letih redne zaposlitve sva si vse bolj želela daljšega potovanja. Dopustov, dvo- ali trotedenskih potovanj sva imela dovolj, vedno so bila prekratka. Želela sva nekaj več. Želela sva več časa, za naju in za odkrivanje sveta. Želela sva prevoziti najdaljšo cesto na svetu: *Pan-American highway,* ki vodi od Aljaske do Ognjene zemlje. Ker sva se za to začela »ogrevati« jeseni, ko ni ravno idealen čas za potovanje na Aljasko, sva se odločila – greva v Južno Ameriko.

V službi sva dala odpoved, se izselila iz stanovanja, priskrbela varstvo za svoji domači živalici, mačko in kunčico. Drzna poteza, ki je bila polna pričakovanja, a tudi strahu. Ali je odločitev prava? Ali delava kapitalno napako? Kako bova to finančno izvedla? Kako bosta najini živalici preživeli brez naju, v varstvu? Bova dobila službo, ko se vrneva? Vprašanj je bilo neskončno, pomislekov prav tako in gotovo bi lahko ostala doma. Zadnji dan je bil najtežji. Spakirati vse svoje življenje v škatle, izprazniti stanovanje, oddati živalici, vzeti nahrbtnik in se z enosmerno letalsko karto podati proti Čilu. Velik cmok je bil v grlu. Ampak sva šla. Nekaj naju je gnalo. Radovednost, odkrivanje novih krajev, spoznavanje novih kultur, okušanje nove hrane, plezanje po novih gorah, tako kot nekoč Marca Pola, Vasca da Gamo in podobne. Ko danes pogledava nazaj na »najino« Južno Ameriko, kjer sva preživela devet mesecev in jo prepotovala od juga pa do severa, sva soglasna – to je bila najboljša odločitev *ever*. Toliko lepega, kot sva tam doživela, bi težko kjer

Nepozabni pogledi Južne Amerike, Char Khota v Boliviji

Turkizna morska pravljica na Sejšelih

koli in kadar koli drugje. Ker nisva imela določenega datuma vrnitve, sva se res lahko sprostila, se prepustila toku potovanja, midva sva se veliko bolj povezala med seboj, videla pa sva prekrasno Južno Ameriko, ki je res pestra celina.

So se tudi tisti prvi raziskovalci tako počutili? So si na svojih raziskovanjih potešili nemirnega duha? So bili ob svoji smrti pred 700 oz. 500 leti zadovoljni s svojim življenjem. Ne vem, morda bodo zgodovinarji to razbrali iz kakšnih zapisov. A gotovo je, da so še danes mnogim popotnikom vzor poguma in avanturizma. Začrtali so poti, ki jih številni popotniki še danes želimo ponoviti. Sicer modernejši izvedbi, ampak vseeno. Nama je pot Marca Pola precej blizu. Morda pa jo res izvedeva. Ko bo utečen ritem vsakdana spet postal preveč omejujoč in bo želja po daljšem potovanju tako močna, da bova še enkrat kljubovala strahu, pustila vse v Sloveniji in se odpravila proti Kitajski. Vam sporočiva čez nekaj let, če sva se odpravila po sledeh Marca Pola.

Katarina in Rok Hočevar sta popotnika in avtorja popotniškega bloga Lahkih nog naokrog. Prepotovala sta že več kot 80 držav sveta. Trenutno sta v Sloveniji, v redni službi, vseeno pa vsak dan dopusta izkoristita za potovanja v zanimive kraje (zadnje destinacije so bile Sudan, Egipt, Azerbajdžan, Sejšeli, v kratkem pa se odpravljata na Norveško). Na njunih potovanjih ju lahko spremljate na Facebook omrežju pod imenom Lahkih nog naokrog in na Instagram omrežju pod imenom world_map_duo oziroma ju podprete z nakupom kakšnega izmed njunih prikupnih zemljevidov sveta za otroke in odrasle v njuni spletni trgovini na www.lahkihnog-naokrog.si.

Lahkih nog čez pol sveta in čez ...

Ivan Esenko

SPOZNAVANJE DOLENJSKE Z GLADINE NJENE REKE

Vode so bile od nekdaj središče življenja na planetu, zato so ob njih nastajali že prvi zametki davnih civilizacij. To velja tako za morja, ob katerih obalah se nahaja glavnina svetovnega prebivalstva, kot za celinske vode, ki so ožilje pokrajine. Slovenija je dežela voda. Premoremo alpske in hudourniške vodotoke, kraške in nižinske vode, jezera in številne potoke, ki so v zgodovini oblikovali pokrajino, kakršno poznamo danes. Morske obale imamo le za vzorec. Pokrajina, ki so jo oblikovale vode, je prijazna in slikovita, kar smo ljudje s pridom izkoristili. Ob rekah so nastajale naselbine že v davnini, torej večina vseh današnjih mest stoji na dobro preizkušenih lokacijah. Reke so že od nekdaj pomenile pomembne plovne poti, na njihovih bregovih pa danes tečejo železnice, ceste, električne in telegrafske napeljave, kajti voda je pri utiranju skozi pokrajino ubrala najlažjo pot. Reke so izdolble doline in soteske, z nanosi pa oblikovale obsežne ravnice, ki so jih ob večjem vodostaju tudi dognojevale in s tem naredile rodovitnejše. Ko smo vajeti v roke vzeli ljudje in po svoje preurejali pokrajino, pa je voda pokazala tudi svojo temno plat ...

Odraščajoč na bregovih reke Save v Litiji sem tudi sedaj, ko je otroštvo postalo oddaljen spomin, ostal povezan z vodo. Bodisi kot kanuist ali ponižen opazovalec žive narave, ki zahaja v rečno okolje ali občudovalec slapov, brzic, rečnih vrtincev in klokotanja vode, ki grmi v kraški ponor. Vonj reke te zaznamuje za celo življenje in kdor trdi, da ima rečno blato neprijeten vonj, ta ne ve kaj je narava. Omenil sem svoje odraščanje ob Savi, ki je zakrivilo, da sem postal odvisen od vode. Kasneje sem spoznal, da so zanimive tudi druge vode, morda celo bolj. Ena takšnih je reka Krka. Dolenjska lepotica, jo Dolenjci v zanosu imenujejo in še druga imena ji pritičejo, tudi tisto, ogrnjeno v njeno barvo: Zelena lepotica. Krka ni navadna voda. V zgornjem delu je izdolbla sotesko, zato je trdno ujeta v strugo in toliko ne poplavlja. Ko se od Soteske pokrajina razširi in se hribovje ki jo je do tu obdajalo, umakne ravnici, pa več ali manj redno poplavlja. Te poplave niso rušilne, največkrat jih lahko obravnavamo zgolj kot stanje reke in imajo v glavnem pričakovan obseg. Krke seveda ne krasi samo njena barva, temveč celotna pokrajina, ki jo je ustvarila. Ko se v kraškem izviru izvije iz tal pred Krško jamo v vasi Gradiček, je že velika in obdarjena s svojo značilno barvo. Ob visoki vodi potem ko privrejo vode iz Radenskega polja ob veliki vodi včasih kar iz jame, nas ob moči, ki jo lahko uprizori kraški izvir nekoliko spomni tudi na tukajšnjo zgodovino. Na čase, ko so se okoliški prebivalci skrivali v njej pred Turki. Zgodovina je dala pečat celotnemu porečju Krke, saj dolino Krke imenujemo dolina gradov. V preteklosti jih je bila prava množica, več kot šestdeset, medtem ko danes na nekatere spominjajo le še razvaline. Nekaj pa se jih še danes ponaša z nekdanjo veličino. Reka je bila tudi pomemben vir energije. Zlasti v dolini zgornje Krke so v preteklosti klopotala kolesa številnih mlinov, žag in kovačij, na katere danes spominjajo mlinske zgradbe in ostanki mlinskih naprav. Danes izkorišča vodni vir le še Štupnikov mlin v Fužini, ki se ponaša tudi z malo elektrarno. Krka, ki začne svojo pot v idilični Suhi krajini, tudi svoj konec doživi na slovenskih tleh, zato je povsem slovenska reka. Dolga 94 kilometrov nam lahko od začetka do konca pomeni plovno pot, saj je že v Gradičku, to je skoraj pri njenem izviru, primerna za spust z rečnimi plovili. Z veslom v roki se boste z njo najbolje spoznavali in ko boste brazdali njeno gladino, boste ugotovili, da je raziskovanje dežele z gladine reke nekaj zares edinstvenega. Vodni element nam nudi ugodje in lahkotnost gibanja, lahko nas pa tudi okrca, če smo objestni in se zaradi precenjevanja po nepotrebnem znajdemo

v vodi ... Krka je počasna reka, ki jo v zgornjem toku zaustavljajo številne lehnjakove pregrade in nekdanji mlinski jezovi. Dno reke je razgibano, na posameznih mestih pokrito z muljem, drugod s peskom ali poraščeno z vodnimi rastlinami. Apnenec v vodi, ki se odlaga kot lehnjak, v nižjem toku tlakuje rečno dno v rečne pragove in oblikuje rečne otoke. Voda torej vsebuje veliko apnenca in označuje Krko kot edino reko pri nas, v kateri se tvori lehnjak. Krka je čista voda. V Nacionalnem laboratoriju za zdravje, okolje in hrano, ki je junija 2023 vzel vzorce vode v različnih krajih vzdolž reke, so potrdili, da je voda povsod primerna za kopanje. Na posameznih predelih se bohoti račja zel, tujerodna vodna rastlina, ki je uspešnejša zlasti tam, kjer je prisotno organsko onesnaževanje, predvsem z ostanki dušičnih mineralnih gnojil, ki jih površinska voda iz obdelovalnih površin izpira v reko.

Krkini bregovi so bogato poraščeni z rastlinjem, vendar nam ne bo težko poiskati lahko dostopnih mest, kjer bi lahko spustili čoln na gladino. Nekatera, na primer na velikem parkirišču v Soteski so še posebej dostopna, primerna tudi za parkirišče avtomobila. Že s tega mesta, ki se nahaja le nekaj sto metrov nad jezom, lahko proti toku veslamo vsaj tri kilometre, ko naletimo na lehnjakove plitvine. Tam bomo čoln vlekli po plitvi strugi peš, ko bomo na zgornjem nivoju lahko zopet zaveslali. Tako si pomagamo marsikje vzdolž zgornjega toka reke, kjer pogosto naletimo na jezove. Zaradi značilnega poletnega nizkega vodostaja je ta letni čas tudi najprimernejši za vodna klatenja. Veslanje poleti zlahka dopolnimo s plavanjem, če se nam tega seveda zahoče, brodenje po plitvini, kadar čoln vlečemo čez pregrade, pa nam požene kri v noge, ki so nam morda odrevenele po dolgotrajnem sedenju v čolnu. Večina reke je namreč primerna kot kopalna voda, zato si plavanje ob čolnu zlahka privoščimo. Krka je vsekakor primerna tako za začetnike, kot zahtevne veslače. Začetnikom prijazna je Kostanjevica in celotno spodnje porečje, privlačno je tudi lahko dostopno obrežje Krke pod Žužemberkom. V tem kraju se lahko še posebej spoznavamo z mogočnostjo gradu, ki s svojo monumentalnostjo v celoti nadzira reko in pokrajino pod seboj. Kadar se odločite za vodno pot, je vedno bolje, da začnete spodaj, kajti ko se utrujeni vračate, je lažje veslati po reki navzdol kot pa navzgor. Primerna razdalja za lahkotno veslanje v eno smer je lahko točka od mostu pri Škocjanu do Kostanjevice. Lahko pa se pa tudi dogovorite, da vas na cilju kdo pričaka z avtomobilom in se odločite za kateri koli odsek na reki, ki si ga boste izbrali sami.

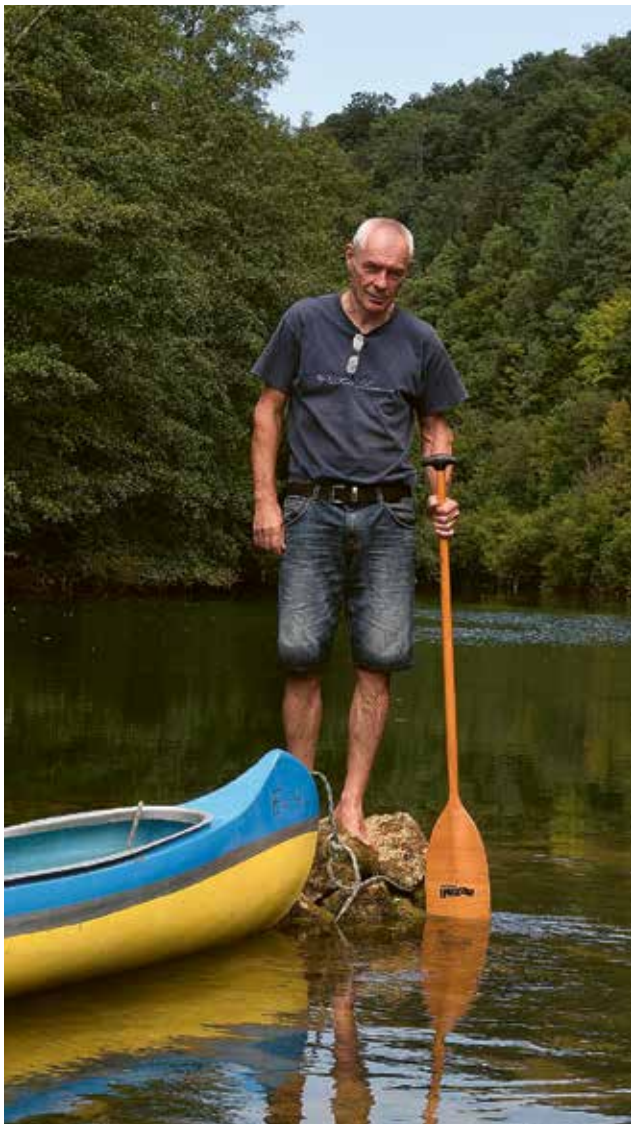
Kostanjevico na Krki pogovorno imenujemo dolenjske Benetke. Fotografija iz knjige *Zgodbe iz kanuja, Čudoviti svet slovenskih voda,* (Modrijan, 2008).

Za rečno plovbo sta najprimernejša turistični kanu in kajak. Kanu je pripraven zato, ker gre vanj lahko več potnikov, zato je še posebej priporočljiv za družinsko potepanje v naravi. Kajak je izvrstno plovilo, vendar je v njem malo prostora, zato je več ali manj namenjen športnikom. Tako kanu kot kajak enostavno pripeljemo na avtomobilskem prtljažniku. Prtljago v čolnu obvezno prevažamo v plastičnem sodu s pokrovom, ki tesni, kar v primeru, če se s čolnom prevrnemo, prepreči celo vrsto težav. Še posebej fotografska oprema, mobilni telefon in ključi od avtomobila sodijo v takšen sod. V primeru nesreče bi vse to potonilo na dno reke. Ko se odpravimo na vodno potovanje, obvezno vzemimo s seboj dovolj hrane in pijače, ker bomo trgovino ob reki navadno zaman iskali. Dobro je predhodno preveriti tudi napolnjenost baterij mobilnega telefona. Za opazovanje ptic in druge žive narave se opremimo z daljnogledom in priročnikom za določanje vrst. Večini vodnih ptic se namreč lahko približamo zgolj na strelno razdaljo, medtem ko manjše vrste, kot so ptice pevke, pogosto opazujemo s krajše razdalje, če seveda nismo preglasni.

Otroci morajo imeti v čolnu obvezno reševalne jopiče. Z otroki ali brez na vodi nikdar ne preizkušamo svojih sposobnosti do meje, kjer bi lahko ogrozili sebe in sopotnike. Voda, tudi mirna je namreč vedno tista, ki ima zadnjo besedo.

Na vodi se obnašajmo kot gostje, predvsem pa obzirno, kajti s hrupom in objestnostjo motimo živalski svet tega okolja. Gnezda malih ponirkov, ki spomladi gnezdijo vzdolž bregov Krke, so plavajoči splavi, ki jih zaziba že manjši val. Da jih tok reke ne bi odnesel, so pritrjena na v vodo segajoče veje obrežnega grmovja. Divjanje s čolnom ob obrežni zarasti in mlatenje z veslom lahko gnezdeče ptice resno ogrozi, zato se pri vodnem potovanju vedno držimo rečnega stržena. V poznem poletju večina ptic menja perje, kar pomeni, da se mnogim letalne sposobnosti zmanjšajo. To še posebej velja za vodne ptice, ki takrat iščejo varnost pred plenilci na otočkih ali drugih skritih mestih ob vodi, ki so nam s čolnom zlahka dosegljiva. Nas, ki smo povezani z naravo, pa kljub temu ne bo zaneslo tja, da bi jih motili. Mlinar v Fužini mi je pred leti povedal, da morajo krono, to je zgornji del jezu, ki uravnava stalno vodno gladino, dostikrat popravljati za nekaterimi kajakaši, ki imajo navado, da se s čolnom zavihtijo čez in s tem poškodujejo rob. Jez bi lahko preprosto zaobšli po bregu. Kadar na vodni poti naletimo na ribiča na bregu, veslajmo zlagoma in vedno po drugi strani vode, kot je on, da mu ne preženemo rib, kajti reka ni namenjena samo nam.

Poletna Krka pod Žužemberkom, foto: Meta Esenko

Krka se večinoma pretaka po neokrnjeni pokrajini, zato so tako reka kot njeni bregovi bogati z življem. V njej zares ne manjka rib, tako po številu vrst, kot po zastopanosti posameznih. Popotnik v čolnu lahko nehote kaj hitro preseneti ščuko, ki se sonči tik pod gladino vode. Nase bo opozorila z glasnim udarcem z repno plavutjo,

ko bo kot puščica izginila v globino. Reka Krka je s svojimi pritoki najbolj znano nahajališče plemenitega raka jelševca pri nas. V starih časih so krške rake v koših, napolnjenimi z mokrim vejevjem tovorili na dunajski dvor, ker so veljali za najokusnejše, predvsem pa jih je bilo zares veliko. Danes bomo morali imeti srečo, če bomo odkrili posameznega, pa vendar jih Krka k sreči še vedno premore. Zadnja leta opažamo v Krki pri Kostanjevici množične pogine prej dobro zastopanih sladkovodnih školjk, navadnih škržkov in rečnih brezzobk, ki jih domačini vedno znova opazujejo poginule oziroma njihove prazne lupine na dnu reke. Množičnim poginom školjk botrujejo predvsem tople poletne temperature vode, ki lahko v plitvinah dosežejo celo do 30 stopinj. K temu pripomoreta še iztekanje organskih snovi iz kmetijskih površin in nizek poletni vodostaj, ki še pospeši segrevanje vode, zaradi česar se niža vsebnost kisika. Kljub ribjemu bogastvu in drugemu vodnemu življu, bo popotniku v čolnu najopaznejši ptičji svet. Verjetno so najbolj prepoznavne ptice Krke labodi grbci, na katere stalno naletimo v srednjem in spodnjem delu reke, v negnezditvenem času pa celo ob samem izviru. Labodi so bili umetno naseljeni leta 1968 na gradu Otočec, od koder so se potem hitro razširili. Ker nimajo naravnih tekmecev in plenilcev, njihovo število zdržema raste. Kmetje, katerih njive se nahajajo v bližini, tarnajo nad škodo, ki jim jo labodi povzročajo, ker se radi pasejo na poljščinah. Med vidnejše vrste prištevamo sive čaplje, ki se jim v hladnejšem delu leta pridružijo tudi velike bele čaplje. V Krakovskem gozdu, ki se razteza pri Kostanjevici, gnezdi črna štorklja, ki jo lahko poleti presenetimo na bregu reke, ko preži na ribe in dvoživke, na poljih pa se pasejo njihove bele sorodnice, včasih v večjem številu. Iz čolna bo naše opazovanje ptic neposrednejše. Že omenjene male ponirke lahko opazujemo celo leto, v gnezditvenem času pa izstopa gostota parov, ki gnezdijo v plavajočih gnezdih, sicer dobro prikritih, vendar kljub temu ranljivih. Ptičji svet je ob Krki bogat in pester. To sem spoznaval bodisi z veslom v roki ali takrat, ko sem pozimi zmrzoval na dodeljenem rečnem odseku, kjer sem popisoval ptice na Zimskih popisih vodnih ptic (IWC), ki vsakoletno poteka v januarju na vsej celini. Ravno ob popisu leta 2015 sem odkril tudi bobrišče ob izviru reke Krke, do takrat sem namreč opazoval le sledove hranjenja bobrov nizvodno, pri vasi Velike Lese. Bobra bomo srečali zelo redko, kajti mogočni glodavec je izjemno previden.

Večina preživljanje dopusta razume kot bivanje v obmorskih turističnih krajih, kjer se, kot se danes radi izražamo, vedno kaj dogaja. Nihče nam ne bo branil, če se bomo odločili za tiho pohajanje v okolju, ki ga ponuja dolenjska reka in v prav ničemer ne zaostaja za hrupnim bliščem turističnih krajev. Morda bomo ob njej ugotovili, da smo končno srečali sami sebe. Da smo našli svoj mir in zadovoljstvo, da smo v stiku s sorodnimi dušami, kajti na gladini reke se vedno znajdemo tisti, ki nam narava ni tujka ...

Žužemberk

Urban Grmek Masič

ŠTANJEL – MED KRASOM IN ČASOM

Štanjel je eno izmed najlepših in najstarejših kraških naselij z izjemno bogato zgodovino. Pečat so mu skozi stoletja dali trmasti in vztrajni Štanjelci, ki so na majhni vzpetini med Krasom in Vipavsko dolino zgradili majhno naselje, čigar veduta še dandanes obiskovalcu vzame dih s svojo minimalistično, a večno lepoto. Staro mestno jedro je svojo podobo dobilo v obdobju srednjega veka, ki se je po griču Turn širilo po vzpetini navzdol. Že za časa Rimljanov pa je Štanjel veljal za pomembno strateško točko in vasico, ki je svojim prebivalcem z mogočnim obzidjem in utrjenimi obrambnimi stolpi nudila predvsem zaščito in varnost.

V Štanjelu se človek sprehaja skozi zgodovino, saj v majhnem naselju, ki v zgornjem delu vasi danes premore le še nekaj deset prebivalcev, obiskovalec doživi in spozna vso veličino tipične kraške arhitekture.

Strnjene hiše, postavljene v nizih, predstavljajo najstarejši del naselja, tako kot večina kraških vasi pa je vas svojo končno podobo dobila v sredini 19. stoletja s številnimi kamniti portali in oboki. V zadnjem desetletju so premiki v Štanjelu vidni na vsakem koraku – vse več je obnovljenih stanovanjskih hiš, nekaterim pa sedaj tudi spreminjajo osnovno namembnost. Stare domačije lastniki ponovno oživljajo z vzpostavljenimi manjšimi trgovinicami, galerijami in razstavišči, poleg tega pa svoj prostor dobivajo novi manjši gostinski obrati in številne nastanitve. Te zelo prav pridejo ob številnih poročnih slavjih, ki se v Štanjelu redno vrstijo v spomladanskih, poletnih in jesenskih mesecih, saj se kraj vse bolj uveljavlja kot poročna destinacija. Vse več pa je tudi organiziranih vodenih ogledov, izkustvenih doživetij in dogodkov medobčinskega ter mednarodnega slovesa.

Grad je prva entiteta, ki obiskovalca očara, ko vstopi skozi glavni vhod v naselje – Vzhodni stolp. Grajski palacij je največja stavba v Štanjelu, ki bo po več kot 70 letih v naslednjih dveh letih končno dobil zasluženo novo preobleko s povsem novimi in interaktivnimi vsebinami. Že 35 let osrednji del delovanja predstavlja Galerija Lojzeta Spacala, kjer si lahko obiskovalec ogleda dela tega priznanega umetnika, Kraševca, ki mu gre tudi zahvala, da so grad še v prejšnji državi po žalostnem

Štanjel pozimi. Foto: Jošt Gantar, arhiv ORA Krasa in Brkinov, d. o. o.

obdobju vojn v 20. stoletju začeli obnavljati. Poleg galerije v spodnjem delu palacija v gradu že več kot desetletje domuje tudi stalna razstava o življenju in delu dr. Maksa Fabianija – arhitekta in urbanista, svojčas pa tudi štanjelskega župana, ki je v obdobju med obema vojnama mestecu in okolici pustil neusahljiv pečat.

Ob vstopu na grajsko dvorišče se obiskovalcu najprej odpre pogled na veličino (sedaj obnovljenega) kamnitega stopnišča, ki povezuje oba dela gradu. Spodnji del kompleksa je tako rekoč obnovljen in zaključen – poleg nove konferenčne dvorane, ki bo luč sveta ugledala ob končni prenovi, je svoje prostore v spodnjem delu že dobil nov Muzej Grad Štanjel z razstavo »Narava in človek na Krasu«, ki pripoveduje o sinergiji med kraškim človekom in naravo, saj sta oba, včasih skupaj, pustila izjemne sledove po celotni pokrajini – doma, ob

starem odprtem ognjišču, na dvorišču oz. po kraško »borjaču«, kjer so se otroci igrali, na pusti kraški gmajni med suhimi zidovi ali pa na polju z živino. Nov je tudi Center za obiskovalce Grad Štanjel, ki je za goste glavna vstopna točka in nudi splošne informacije o samem gradu, Štanjelu in Krasu. Poleg vzpostavljene trgovinice in možnosti nakupa oz. degustacije v vinoteki z vini s Krasa (tudi tržaškega območja) ter deloma Vipavske doline se lahko štanjelski gost ustavi tudi v sosednjem Bistroju Grad Štanjel.

Zanimiva in posebna je tudi cerkev sv. Danijela, po kateri naj bi po eni izmed razlag vasica dobila svoje ime. Večni počitek so v njej našli nekateri člani rodbine Cobenzl, verjetno najpomembnejši lastniki štanjelskega gradu, ki so ga večinoma uporabljali kot svojo poletno rezidenco. Cerkev je v svoji osnovi ohranila gotsko zasnovo, kar je na Krasu že redkost, a nas vendar s svojim posebnim zvonikom limonaste oblike opozarja, da v Štanjelu ni nič tako, kot se zdi na prvi pogled. Brez edinstvene oblike zvonika pogled na Štanjel zagotovo ne bi bil enak. S cerkvenega dela Štanjela se odpira čudovit pogled na kraško planoto, na okoliške vasi in večinsko gozdnato pokrajino, v kar se je Kras skozi zadnja desetletja počasi, a neizogibno spremenil.

Izjemne poglede na Kras in zgornjo Vipavsko dolino najdemo tudi s Kobdiljskega stolpa oz. Stolpa na vratih, ki zaokroži vas na vzhodnem delu. Pot skozi stolp vodi do izjemnega Ferrarijevega vrta, eno izmed najprepoznavnejših štanjelskih točk in kulturni spomenik državnega pomena. Zgodovina vrta je bogata, njegovi začetki pa segajo v začetek 20. stoletja, ko je tržaški zdravnik Enrico Ferrari odkupil niz hiš v zgornjem delu in zemljišča v spodnjih delih. Tako je nastala ena najbolj dovršenih mojstrovin poznih dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja na slovenskem območju nasploh. Park je bil zasnovan v treh terasah, kjer so zasadili sadno drevje, pa tudi zelišča in številne aromatske rastline. Dr. Maks Fabiani, Ferrarijev sorodnik in arhitekt oz. urbanist, ki je celoten kompleks parka z Villo Ferrari tudi zasnoval, je za najlepši del vrta uredil spodnjo teraso, kjer lahko še danes občudujemo bazen z mostičkom, fontanami in paviljonom. Vodo je v bazen pred leti dovajal dovršen Fabianijev vodovodni sistem, ki je štanjelski grič povezal s cisternami in cevmi ter z vodo oskrboval družinsko vilo in spodnji bazen ter še v današnjem času velja za pravo tehnološko čudo. Park ni le spremenil pogleda na Štanjel in njegovo veduto, ampak vplival tudi na življenje slehernega prebivalca Štanjela, saj je Maks Fabiani z vodovodnim sistemom omogočil, da so vsi imeli lažji dostop do pitne vode, kar pa za tisti čas vsekakor ni bilo samoumevno. Stoletja so namreč Kraševcem edini pitni vir za preživetje predstavljali vaški vodnjaki oz. »štjerne«.

Štanjel, kot ga vidijo ptice. Foto: Jošt Gantar, arhiv ORA Krasa in Brkinov, d. o. o.

V vsaki kraški vasici so vodnjaki, običajno postavljeni na vaške trge oz. središča vasi, predstavljali prostor snidenja med vaščani. Bili so bistvenega pomena za samo preživetje, saj je Kras kljub bogatemu in vodnatemu podzemlju na površini suh. »Štjerne« so delavnim Kraševcem, tudi Štanjelcem, zagotavljale pitno vodo za vsako družino v vasi, vendar so bili primorani z njo varčevati, saj so se prav vsi zavedali njene dragocenosti. Le redki so namreč imeli možnost, da so si zgradili vodnjak na dvorišču svoje domačije. Tudi štanjelski vodnjak, ki skupaj z romansko Kraško hišo predstavlja eno izmed glavnih štanjelskih stičišč, je mnogim zagotavljal preživetje. Ker so se pomembnosti vode vsi zavedali, so med vaščani izbrali tudi varuha vode, ki jo je občasno varoval, da je kdo brez vedenja drugih ne bi jemal več, kot mu jo je pripadalo. Na manjšem vaškem trgu se je po vsakodnevnem delu trlo marljivih, včasih tudi radovednih ušes domačinov; vaščani so se redno družili in sproti reševali vaško problematiko.

V neposredni bližini vodnjaka že stoletja stoji Kraška hiša, ki je danes muzej in predstavlja tipično, enocelično hiško, značilno za štanjelsko naselje. Ohranjena je kamnita streha in tudi kamniti žlebovi, ki še danes služijo svojemu namenu. V Štanjelu obiskovalci ne bodo našli tipičnih kraških dvorišč oz. »borjačev«, ki so za Kras tako značilni, marveč majhna poslopja in bolj ali manj ozke ulice, iz katerih se je neposredno vstopalo v kraške hiše. Bivalni deli so se vedno nahajali v zgornjem delu stavbe, gospodarski pa v spodnjem, tako da so lahko vsi prebivalci Štanjela imeli nemoten dostop do sonca in svetlobe. Kamen je že od nekdaj glavni gradbeni element, saj so vse stare kraške domačije grajene z debelimi zidovi, ki so toploto zadrževali v zimskih mesecih, v poletnem času pa ji branili vstop. Majhna vrata in okna, vedno obdana s kraškim kamnom, so prebivalce dodatno zaščitila pred močno burjo, ki je ničkolikokrat krojila usodo življenja na Krasu in posledično tudi v Štanjelu.

Znameniti Ferrarijev vrt. Foto: Jošt Gantar, arhiv ORA Krasa in Brkinov, d. o. o.

Kot večina kraških vasi je tudi Štanjel zgrajen kot strnjena vas, da so se prebivalci obvarovali pred močnimi sunki vetra. Vaščane Štanjela pa dodatno že stoletja varuje mogočno obzidje, sicer del starega naselja, in to je tudi kasneje, predvsem zaradi pomanjkanja prostora, postalo nepogrešljiv del nekaterih domačij in spodnjega dela gradu.

Za konec priporočam še obisk najvišjega dela griča Turn, sicer območja, kjer se je pred nekaj tisočletji pravzaprav vse tudi začelo. Z ogledom Gledanice, ohranjenimi in obnovljenimi ruševinami beneškega stolpa iz 16. stoletja ter pogledom 360 stopinj na vse strani neba, se vsak obiskovalec Štanjela zagotovo zave in prepriča o pomembnosti resda majhne, a že od nekdaj strateško pomembne kraške vasice, ki je vredna obiska prav vse dni v letu.

Dani Vujasinović

REHUMANIZACIJA MEDICINE

Skozi pogled zdravnika

Spomnim se leta 1980, ko sem kot mlad zdravnik v ordinacijo sprejel prvega pacienta. Prevzemala sta me neverjetna trema in občutek, da ničesar ne znam. Z bolnikom sem se dolgo pogovarjal, medtem pa je strah postopoma popuščal. Danes si v spomin ne morem več priklicati vsebine pogovora, niti vzroka, zakaj je bil pacient takrat pri meni, vem le, da je iz ambulante odšel dobre volje ter mi na koncu podal roko. Po letih izkušenj se zavedam, da je bil pogovor ključnega pomena, saj mi je zaradi njega pacient začel zaupati.

Na tem mestu se sprašujem, kako je mogoče, da danes, 40 let po obisku prvega pacienta, pišem o rehumanizaciji medicine. Kaj se je v zadnjih desetletjih z nami vsemi, z našo družbo ter posledično tudi medicino zgodilo. Na robu vsega dobrega, ki sta ga prinesli sodobna znanost in tehnologija, se je izgubil odnos zdravnik – pacient. Postal je preveč tehnicističen, virtualen ter vedno manj oseben. Ko beremo različne oglase za medicinske usluge in storitve, ki ponujajo celostni pregled in obravnavo bolnika – nekoč nekaj samoumevnega – se to sliši absurdno.

Pri procesu zdravljenja je prvo, kar pacient potrebuje, zaupanje in pozorno poslušanje. Šele potem lahko z njim počasi gradimo »vero« v predlagano, dandanes visoko tehnicistično, obravnavo in upanje, da bo ta uspešna. Živimo v časih krize vseh vrednot in posledično je takšen pogovor s pacientom prej izjema kot pravilo. Tako se na trgu takšna obravnava finančno vrednoti višje kot tista brez pogovora. V dokaz trditvi, da sta dober pogovor in široka anamneza ključna faktorja pri procesu zdravljenja, lahko naštejem celo vrsto primerov, ko se je na koncu daljšega pogovora bolnik na vratih z nasmehom poslovil: »Doktor, hvala vam za tale pogovor, ogromno mi je pomagal.« Posledično ne morem mimo dejstva, da je poleg širokega in dobrega medicinskega znanja v našem poklicu pomembna tudi široka razgledanost zdravnika. Na žalost pa po končani izobrazbi v današnji družbi dobimo veliko zdravnikov obrtnikov, medtem ko je intelektualcev vedno manj. Na to verjetno vpliva več faktorjev: hiter razvoj tehnologije in digitalizacija, šibka selekcija pri vpisu na zdravstvene smeri študija ter družba, kjer duhovna antropološka dimenzija človeka postaja vedno manj razumljiva in cenjena. Mladi zelo kmalu spoznajo, da je vladar trenutne družbe denar. V šolah se nagrajuje pridnost in nekritično reproduciranje podatkov, večino drugih duhovno-antropoloških vrednot je spregledanih. Sočutje, poštenost, altruizem, zaupanje, talenti … Veliko tega ostane spregledanega in neocenjenega. Marsikaj od tega mladi v družbi tudi težko dobijo in razvijejo, tako da na teh področjih ostaja odločilna in ključna družina.

Zadnjih 14 let se tudi sam spopadam s kronično boleznijo, tako da dobro razumem, kaj pomeni naleteti na sočutnega zdravnika, ki spoštuje človekovo dostojanstvo, in obratno. Sočutni zdravnik dodatno mobilizira moje notranje moči, aktivira moje sposobnosti, da bolezni kljubujem, se ji celo smejim in predvsem upam. Zato mi je tako v vlogi zdravnika kot v vlogi bolnika popolnoma jasno, da človek v stiski najprej potrebuje razumevajočega človeka.

Mlajšim kolegom večkrat povem, da imam svoje paciente rad, in to je čista resnica. To ljubezen pacienti še kako čutijo, ker je zdravilna. Robot ali aparat za magnetno resonanco sta v sodobni medicini še kako potrebna, vendar brez srčnega in usposobljenega zdravnika pogosto neuporabna. O pozitivnem učinku pogovora na zdravje pacienta govori tudi tako imenovani »placebo efekt«. Dandanes je že dokazano, da pozitivno mišljenje krepi imunski sistem in pomaga na poti k ozdravitvi.

Rehumanizirati zdravstvo brez rehumanizacije celotne družbe se na prvi pogled zdi misija

nemogoče. Toda slap je sestavljen iz neštetih drobnih kapljic vode. Že če kot posamezniki uspemo biti danes boljši, kot smo bili včeraj, je to lahko velik uspeh, ki nas pripelje bliže k cilju. In več kot je majhnih kapljic, veličastnejši je na koncu slap. V luči bi bilo v šolah smiselno uvesti predmet duhovne vzgoje. Ne da bi se dotikali specifičnih religijskih elementov, bi pod njegovim okriljem gradili antropološko duhovno dimenzijo. Javni mediji bi se morali bolj zavedati ene svojih ključnih vlog, da prav tako vzgajajo družbo, in pogosteje poročati o njenih dobrih plateh, pozitivnih zgledih.

Menim, da bi morali na zdravstvenih študijskih smereh uvesti sprejemne izpite, kjer bi poleg strokovnega znanja preverjali tudi sposobnost empatije za delo z ljudmi ter raven splošne izobrazbe. Ker skozi jezik seva duša naroda, bi osebno vztrajal pri tem, da morajo tuji delavci pred začetkom dela z ljudmi dokazati znanje slovenskega jezika. Razlogov za samozavest imamo dovolj. Iz naših korenin je skozi zgodovino svet dobil mnoge vrhunske posameznike in dosežke na različnih področjih.

Rehumanizacija medicine je tako odločitev družbe in vsakega posameznika. Ni treba le čakati na spremembo, temveč lahko z osebnimi odločitvami kadar koli aktivno sodelujemo pri napredku v pravo smer. Pacient ni le diagnoza, ampak trodimenzionalno bitje, ki ga sestavljajo telesna, psihološka in duhovna antropološka raven. Je trpeča oseba, ki išče pomoč. Zdravstveni delavci, zdravniki še posebej, naj se ponovno začnejo zavedati in razumevati svoj položaj v odnosu do pacienta. Ta v zdravstvu ne sme biti le številka, ki prinaša dohodek in koncesijske točke. Spet bom omenil potencialno moč medijev, ki bi lahko in bi morali promovirati pozitivne zgodbe ter primere dobrih praks. Zdravniška zbornica bi lahko uvedla tečaje komunikacije med zdravnikom in pacientom, ki bi jih vrednotila z licenčnimi točkami. Če že imamo sekcijo mladih zdravnikov, bi lahko imeli tudi združenje kroničnih bolnikov, ki bi bolj angažirano izpostavljala pozitivne in negativne plati slovenskega zdravstvenega sistema. Veliko je idej, ki bi pripomogle k rasti zaupanja v zdravstveni sistem in prinesle pozitivne spremembe. In te so še kako potrebne. Vsako leto se srečujemo z višjim odlivom domačih, visoko izobraženih in usposobljenih zdravnikov, ki odhajajo v tujino. Nemalokdo odhaja tudi ali celo predvsem zaradi porušenih duhovnih vrednot v zdravstvu.

Bodimo torej malo bolj ponosni in optimistični. Tudi zdravstveni sistem »male« Slovenije je mogoče urediti tako, da bi bil svetu za vzgled. Pametnih in pridnih mladih ljudi imamo dovolj. Treba jim je le pustiti odprte roke in jim zaupati. Kot dolgoletni zdravnik se še vedno učim, in to na vsakem koraku. Tudi od ljudi, kakršen je mladi Maks Lenart Černelč, fant, ki se od rojstva bori s težko kronično boleznijo. Vsemu navkljub s svojim delom dokazuje, da človeški duh nima meja.

Maks Lenart Černelč

REHUMANIZACIJA ZDRAVSTVA

Skozi oči obolelega

V zgodovini se večkrat srečamo z dehumanizacijo v zdravstvu, ki se pojavlja v različnih oblikah. V sodobni zgodovini v najskrajnejši obliki seveda med drugo svetovno vojno, ko je slonela na rasnem razlikovanju in nečloveških eksperimentih na ljudeh v taboriščih. V drugačnih oblikah je dehumanizacija v zdravstvu žal prisotna tudi danes.

Slišimo zgodbe nekaterih bolnikov, npr. psihiatričnih, o neustrezni obravnavi s strani zdravstvenega osebja. Prav neprimeren odnos med zdravstvenim osebjem in bolnikom, predvsem zaradi zanemarjanja bolnikovih čustvenih potreb, nepoštene obravnave ali slabe komunikacije privede do občutka dehumanizacije. Tega pa lahko povzroči tudi t. i. institucionalna hladnost, ki je posledica prevelikega poudarka na tehničnih vidikih zdravljenja, posledično pa se uporabniki zdravstvenih storitev počutijo kot številke.

Sodobni čas nas vodi v popredmetenost človeka in tehnokratizacijo na vseh ravneh, kar je posledica izrazitega tehnološkega napredka v zdravstvu od druge polovice 20. stoletja. To je v medicino brez dvoma vneslo velik znanstveni napredek. Veseli smo lahko medicine, ki temelji na dokazih in sistematizirani strokovni obravnavi. Mislim, da tehnokratizacija vodi k manjšemu številu napak v procesu diagnosticiranja bolezni in obolenj ter k objektivnejši obravnavi diagnoze ter posledično zdravljenja. V to smer gredo prizadevanja v razvitem svetu, kar nakazuje, da bodo stroji človeku, tudi zdravniku, v veliko pomoč. Hitri tehnološki razvoj pa nas lahko zaradi šibkih etičnih temeljev pelje v neželeno smer.

Vendar se ne smemo osredotočiti le na diagnozo in zdravljenje, temveč moramo upoštevati tudi tretji steber – komunikacijo. Komunikacija in sodelovanje med pacientom in zdravnikom ter med zdravniki in drugimi zdravstvenimi delavci sta ključna. Na tem področju je velik potencial za napredek. Obenem pa je prav tega najtežje doseči, saj ga je težko objektivno meriti in preverjati. Pomembno pa se je zavedati, da prijaznost in leporečenje še ne pomenita rehumanizacije v zdravstvu. Zdravniki ne bi smeli gledati na človeka le kot na biološko kreacijo ali diagnozo, ampak bi se morali zavedati tudi njegove osebnosti, ne glede na potencial. Pomen rehumanizacije lahko podkrepimo s filozofskimi vidiki, ti pa so nam lahko kazalo v posodobitvi stroke.

Filozofija humanizma, kot jo je izražal Immanuel Kant, poudarja vrednost vsakega posameznika in njegovo dostojanstvo. Princip avtonomije in princip dobrote sta etična načela, ki ju je treba upoštevati pri rehumanizaciji zdravstva. Na primer v knjigi *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions* (2001) ameriška filozofinja Martha Nussbaum poudarja vlogo sočutja in empatije pri razvoju morale osebnosti ter skrbi za druge. Poudarja pomen objektivnih etičnih standardov, ki temeljijo na univerzalnih vrednotah in načelih človeškega dostojanstva. Hkrati pa priznava tudi vlogo subjektivnih elementov, kot so čustva, empatija in posameznikove izkušnje, pri oblikovanju moralnega razmišljanja in odločitev. Zdi se mi pomembno, da za celovito razumevanje moralnosti združuje obe plati – objektivne etične principe in subjektivno doživljanje.

Izpostavil bi tudi judovskega filozofa Martina Buberja, rojenega v Avstriji, ki je v svojem najbolj znanem delu *Ich und Du* (Jaz-Ti) razpravljal o pomembnosti dialoga in odnosov med ljudmi. To delo nam lahko služi kot osnova za utemeljitev pomembnosti povečanja medčloveškega razumevanja med zdravnikom in bolnikom. Iz njegovih besed razberemo, da odnos ne bi smel biti zgolj tehničen, temveč bi moral temeljiti na iskrenem dialogu in empatiji. Zdravnik in bolnik bi se morala truditi, da prepoznata edinstvenost drug drugega in vzpostavita povezavo, ki temelji na sočutju, zaupanju in skupni skrbi za zdravje, kar lahko dosežemo z vzajemnim sodelovanjem.

Poleg navedenih vidikov je smiselno razmišljati o vlogi zdravstvene pravičnosti, kot jo je opredelil Norman Daniels v svojem delu *Just Health: Meeting Health Needs Fairly* (2008), kjer se osredotoča na enak dostop do zdravstvene oskrbe za vse posameznike, ne glede na njihov družbeni položaj, premoženje ali druge osebne okoliščine, kamor sodijo tudi različne oviranosti. Ter o povezanosti psihičnega in duhovnega blagostanja z zdravljenjem, kar je poudarjal avstrijski nevrolog in psihiater Viktor Emil Frankl.

Rehumanizacija zdravstva zahteva premik od zgolj tehničnega pristopa k bolniku do celostnega razumevanja posameznika, vključno z njegovimi čustvi, vrednotami in potrebami. V tem smislu se obravnavana tema ne nanaša le na medicinske strokovnjake, temveč na celotno družbo. V času naraščajoče tehnologizacije imamo kot družba skupno odgovornost, da si zastavimo cilj rehumanizacije na vseh področjih življenja, kjer se spoštujeta tako znanstveni napredek kot tudi človekovo dostojanstvo, kar pogojuje korenito spremembo, začenši pri temeljih.

Prijatelj, cenjeni slovenski zdravnik in profesor, mi je v pogovoru dejal, da lahko pride do rehumanizacije zdravstva, ko denar ne bo v glavni vlogi. Menim, da bi morali prepoznati, da medicina ne sme biti zaslužkarstvo, temveč mora ohraniti svoje osnovno etično poslanstvo. Za tiste, ki jih zanimajo podrobnejši argumenti o moralnosti, je smiselno

navesti francosko judovskega filozofa Emmanuela Levinasa, ki je pisal o etični odgovornosti do drugega. V delu *Totality and Infinity* (Celota in neskončnost), poudarja pomembnost odnosov in zahteva moralno odgovornost do drugih ljudi.

Ob napredku tehnologije, ki omogoča obdelavo in uporabo obsežnih količin podatkov, je treba zagotoviti poudarek na človeškem vidiku zdravstva. Viktor E. Frankl je poudarjal pomen iskanja smisla v življenju za doseganje celostnega zdravja. V tem kontekstu se nam postavi vprašanje, kako lahko tehnologija služi humanizaciji zdravstva in ne zgolj zamenjavi človeškega dela. Ključno je vzdrževati in ustvarjati kulturo humanosti, ki temelji na vrednotah empatije, sočutja, skrbi za posameznika ter etičnem ravnanju. Izraža naj se v vsakodnevnem delu zdravstvenih strokovnjakov in se širi tudi na izobraževalne ustanove ter družbeni okvir.

Ugotovimo lahko, da rehumanizacija zdravstva predstavlja pomemben mejnik v sodobni medicini. V medicini bi se morali tega vidika vedno bolj zavedati. V Sloveniji smo imeli tudi v preteklosti strokovnjake, ki so zagovarjali humanistično medicino. Na tem mestu želim omeniti akademika prof. dr. Janeza Milčinskega in prof. dr. Jožeta Trontlja.

Za dosego tega cilja je treba združiti tehnološki napredek z etično poglobljeno oskrbo posameznika, pri tem procesu pa so nam lahko v pomoč ali kot osnova posamezni filozofski pogledi, nekatere izmed njih sem navedel. Na tem področju delujejo posamezniki povsod po svetu.

Pomembna je vzpostavitev ravnotežja med tehniko in humanostjo, ki zahteva sodelovanje vseh članov družbe in poglobljeno refleksijo o tem, kaj pomeni biti človek v sodobnem svetu.

Naj zaključim z oceno današnjega stanja v zdravstvu s svoje perspektive. Osebno sem hvaležen vsem zdravstvenim delavcem, ki so, kadar koli je bilo potrebno, skrbeli zame, in poudaril bi, da to moje razmišljanje ni kritika dela medicinskega osebja. Medicinske sestre imajo prav posebno poslanstvo in v njihovi oskrbi se vedno počutim odlično. Zdravnikom zaupam in pod njihovim nadzorom se praviloma vedno, ko doma ne obvladam situacije in sem hospitaliziran, zaradi njihovega znanja in suverenosti, počutim varno. Redko se zgodi, da se vdam v usodo, ker nimam druge možnosti. Tako lahko zaključim, da je večina zdravstvenih delavcev humana in predana svojemu poklicu.

Smisel zapisanega je povabilo k razmisleku, o nadgradnji obstoječega zdravstvenega sistema, kjer bodo čustva, empatija in celostna obravnava bolnika prepoznani kot nuja v procesu zdravljenja za hitrejše okrevanje ali boljše počutje obolelega. Zapisano lahko obravnavamo tudi kot opozorilo, da je treba z razvojem tehnologizacije vzporedno in enakovredno razvijati humanizacijo, tudi v zdravstvu.

Dani Vujasinović je dr. med., spec. za kožne in spolne bolezni ter logoterapevt, Maks Lenart Černelč pa dijak ŠKG v Ljubljani.

Zvonka Zupanič Slavec

ČLOVEK JE POSTAL ČLOVEK, KO JE DOPUSTIL ŽIVETI TUDI ŠIBKEJŠIM

Poskus vpeljave evtanazije v Slovenijo

Življenje je največ, kar imamo.
Tudi življenje s težjo neozdravljivo boleznijo
je lepo in ga bolniki radi živijo.

Zahodna družba se izjemno hitro spreminja, med svoje spremembe, ki so klasični družbi vse prej kot blizu, pa prihaja sprejemanje zakonov o evtanaziji ali »dobri«, umetno povzročeni smrti. Na zahodu zagovorniki evtanazije govorijo o hudem trpljenju starejših in neozdravljivo bolnih, kakor tudi o človekovi pravici, da sam odloča o času in načinu smrti. Življenje pa je eno samo, enkratno in neponovljivo, zato toliko bolj dragoceno. Ker je nepovratno, so po svetu tudi večinoma ukinili smrtno kazen.

Pogled na življenje skozi zgodovinsko prizmo in izkušnje od Hipokrata naprej kaže na pomen skrbno oblikovanih etičnih norm za ohranjanje njegove nedotakljivosti. Tudi Hipokratova prisega je bila pred približno 2300 leti sprejeta z namenom, da zavezuje zdravniški stan v njegovem osrednjem poslanstvu, da torej skrbi za zdravje bolnika in mu na noben način ne škoduje: *primum nil nocere*. Zahodna civilizacija je dosegla svoje izjemne rezultate prav s humanizmom, kjer imajo tudi šibkejši člani družbe pravico do življenja. Skozi tisočletja je zdravnik ohranjal plemenito hipokratično poslanstvo in tudi bolnikovo zaupanje do zdravnika temelji na tem. Obstajajo pa tudi obdobja in posamezniki, ki so predvsem na filozofski ravni gojili drugačno mišljenje oziroma drugačen odnos do življenja. Tako sta na primer imela že vodilna antična misleca Aristotel in Platon nekoliko različna pogleda na konec človeškega življenja. Znan je tudi neprizanesljiv odnos do slabotnih dojenčkov v antični vojaški državici Šparti, ker so želeli imeti zdrave vojake. Srednji vek je v zahodni civilizaciji temeljil na katoliški morali in etiki s skrbjo za šibkejše. Dragocenost njihovega življenja je zagovarjal krščanski mislec Tomaž Akvinski, ki ni dopuščal niti samomora. Med misleci 18. in 19. stoletja pa se že pojavijo različni pogledi na evtanazijo, odklonilni pri Immanuelu Kantu ter pozitivni pri Friedrichu Nietzscheju. Darwinova evolucijska teorija in začetki genetike so spodbudili kreatorje zamisli o razmnoževanju le genetsko zdravih ljudi, evgeniko. Ta filozofska ideja je po prvi svetovni vojni, obremenjeni z demografsko krizo in željo po zdravem narodu, pripeljala v Nemčiji najprej do prisilne sterilizacije množice šibkejših, lakoto pa je Nemčija v času weimarske republike po azilarnih ustanovah že reševala s plinskimi usmrtitvami prizadetih. To je Hitler uporabil tudi kot »pot do čiste rase« in v holokavstu druge svetovne vojne žrtvoval

»Paraplegiki olimpioniki so luč veselja do življenja. Kljub bolezni so nam vedno znova navdih. Mladi po športnih poškodbah, ki ostanejo na invalidskih vozičkih, po operacijah neredko povedo, da hendikepirani ne želijo živeti. Pol leta po poškodbi pa se radostno pripeljejo na kontrolo na vozičku, si neredko ustvarijo družino, postanejo celo paraplegiki olimpioniki … Življenje je vendarle največ, kar imamo.«

Travmatolog prof. dr. Matej Cimerman

približno šest milijonov ljudi. V začetku druge svetovne vojne je isti diktator sprejel zakon o evtanaziji (1939–1941) za pokončanje šibkejših, t. i. manjvrednih ljudi oz. nekoristnih jedcev s približno tristo tisoč žrtvami, za izvedbo česar so določili zdravnike. Številni so se upirali in za sabo puščali pisne sledi zavračanja, kar jih je tudi rešilo na sodnih procesih zločinov proti človeštvu, nekaj pa jih je bilo obsojenih. Nikakor ne želim te najbolj drastične evtanazijske izkušnje primerjati z današnjimi prizadevanji za evtanazijo. A gotovo je zapisano tudi takrat ušlo izpod nadzora, prvotni nameni najverjetneje niso bili tako drastični.

Tudi besedilo (1921) slovenskega veleuma in erudita, zdravnika in filozofa prof. dr. Alfreda Šerka, ki je bil tudi rektor ljubljanske univerze in med pionirji novoustanovljene Medicinske fakultete (1919), še danes odraža visoke humanistične poglede na človekovo življenje in njegovo nedotakljivost. Med drugim piše: »Mar me je klical bolnik zato k sebi, da ga naj zastrupim? In zakaj ravno sentimentalni morfin? – zakaj ne kar sekire ali pa mesarskega noža, saj gre vendar edinole za evtanazijo, za lahko in sladko umiranje.« Nadalje piše: »Človek je priklenjen na svoje življenje z vse drugačnimi silami kakor na primer na svojo družino, na svoje premoženje, na svoje svetovno naziranje. Želja živeti je najgloblji in najintenzivnejši instinkt, nedostopen intelektualnim razlagam in logičnim konkluzijam.« In še: »Z javnim priznanjem dopustnosti evtanazije bi se polastil vseh bednih bolnikov blazen strah pred zdravništvom …«

A gre za t. i. fenomen drsečega klanca, ko stvari postopoma postajajo vse bolj sprejemljive in se od prvotne zamisli čez čas spremenijo v nekaj sprva nedopustnega. Tako se na primer v nekaterih državah lahko za evtanazijo odločijo tudi mladi in zdravi, ki so se le naveličali življenja. Pri njih se zaradi zdravih organov in tkiv dogovorijo za tako imenovano altruistično transplantacijo, kar pomeni, da jim operativno odstranijo vsa tkiva in organe, na koncu še srce … Pride lahko do možnosti zlorab teh organov za ilegalno transplantacijsko trgovino.

»Vedno se potegujemo za pravice, vezane na življenje: pravica do šolanja, zdravstvenega varstva … Pravica do smrti pa je sama po sebi umevna, saj smo vsi končna bitja. Pravica do smrti paradoksalno izničuje vse pozitivno, za kar si človek prizadeva.«

Prof. dr. Matjaž Zwitter

Da je bila tudi naveličanost življenja pri mladih sprejeta kot vzrok za evtanazijo v več državah z evtanazijskimi zakoni, je skrb vzbujajoč pojav. To v družbi spodbuja samodestruktivne prakse, ki jih doslej nismo srečevali. Gre za postopno sprejemanje drugačne morale, popolnoma nasprotne klasičnim vrednotam človeškega življenja.

Če je bila v različnih odmaknjenih kulturah smrt bolnih ali starejših vezana predvsem na nezmožnost preživetja zaradi pomanjkanja hrane, danes takih razlogov ni več.

Na slabe stvari se človek nikoli ne sme navaditi, zato tudi nobeno pravo ne sme dopuščati takšnih zakonov. Ti preprosto ne smejo obstajati. Tudi današnje države, ki že prakticirajo evtanazijo, poročajo o dobičku: Kanada je npr. že leto dni po vpeljavi zakona poročala o 140 milijonih kanadskih dolarjev prihrankov … Tudi predlog slovenskega zakona ima v svojem uvodu zapisano, da evtanazija stane približno 1400 evrov, mesec dni dolgotrajne oskrbe pa stane od tri do štiri tisoč evrov. Človeško življenje zreducirati na banalno denarno vsoto je absolutno nedopustno. Na svetu je približno 200 držav in le kakih 10 izmed njih – gospodarsko najuspešnejših na zahodu ter zunaj velikih celin Afrike, Azije, Indije oziroma največje države na svetu Rusije – je sprejelo evtanazijski zakon. Ali je življenje za belo raso res postalo tako nevredno,

da ponekod tudi mlada življenja nimajo več vrednosti? Kultura življenja bi vendarle morala biti nad kulturo smrti.

Starejši člani družbe, prejemniki pokojnin ter zdravstvenih in socialnih sredstev so večinoma 40 let veliko delali in puščali svoje žulje za sedanje blagostanje družbe, zato ni dopustno, da živijo v strahu pred evtanazijo. Stephan Hawking je kljub svoji težki bolezni družbi dal nepresežne rezultate svojega genialnega uma.

Kljub majhnosti naše države in prislovično tradicionalni drži slovenskega človeka pa se je pred nedavnim pojavil predlog zakona o predčasnem prostovoljnem končanju življenja. Predlog zakona, ki ga je pripravilo nekaj posameznikov brez sodelovanja zdravniških organizacij in ob njihovem soglasnem nasprotovanju, je pripravljavec, društvo Srebrna nit, julija 2023 vložil v parlamentarno obravnavo. Skopo odmerjeni prostor za ta zapis ne omogoča natančnejšega prikaza vsebine tega zakona, zato se osredotočamo predvsem na dileme, ki jih prinaša.

Slovenski medicinski etik prof. dr. Matjaž Zwitter je o predlogu zakona zapisal: »Poudariti moramo, da veljavni Zakon o pacientovih pravicah v 30. členu bolniku daje pravico, da odkloni zdravniški poseg, kar lahko stori tudi sicer preko vnaprej izražene volje. V 39. členu zakon daje pacientu *pravico, da se brez odlašanja ukrene vse potrebno za odpravo ali največjo možno ublažitev bolečin in drugega trpljenja, povezanega z njegovo boleznijo ter da se pri njegovi zdravstveni obravnavi po strokovnih standardih preprečijo nepotrebne bolečine in drugo trpljenje, povezano z medicinskim posegom. Pacient v končni fazi bolezni in pacient z neozdravljivo boleznijo, ki povzroča hudo trpljenje, ima pravico do paliativne obravnave.*

»V 40 letih dela kot bolniški duhovnik v Ljubljani nisem nikoli srečal bolnika, ki bi si želel umreti.«

M. Miro Šlibar

Imamo torej zakon, ki je glede bolnikove pravice do odklonitve zdravniškega posega jasen. Mnogo večja težava pa je zakonsko zagotovljena, vendar v praksi le redko izvedljiva hitra in strokovna paliativna obravnava – z izjemo tistih seveda, ki si lahko sami plačajo dobro nego na domu ali sprejem v katerega od navadno dražjih zasebnih domov. Paliativna medicina v Sloveniji se sooča s številnimi izzivi. Nimamo negovalnih bolnišnic ali hospicev, patronažna služba na terenu je marsikje šibka, izobraževanje zdravnikov je pomanjkljivo, prav tako nimamo specializacije iz paliativne medicine.

Ali tak zakon potrebujemo, ali ga potrebujemo zdaj, ali je v sedanji obliki sprejemljiv? Tak zakon je ob naših sedanjih možnostih paliativne oskrbe izrazito socialno nepravičen. Bogati bodo lahko izbirali med dobro, a plačljivo paliativno oskrbo in med odločitvijo za evtanazijo, revni pa bodo pred dilemo neznosnega trpljenja ali evtanazije. Dilema o socialni neenakosti torej, ki jo je Anatole France v romanu *Rdeča lilija* takole ubesedil: »Zakon, v svoji veličastni enakopravnosti, tako bogatim kot revnim prepoveduje, da bi spali pod mostom, beračili ali kradli kruh.«

»Skozi dve desetletji se je možu razvijala demenca. Levji delež časa nama je bilo skupaj še vedno lepo: nisem bila sama doma, on je dihal za oba, v njem je bila vseživljenjska ljubezen do mene.«

Vodja Pro bono ambulante, psihiatrinja Vida Drame Orožim

Predlogu zakona se boleče pozna, da pri njegovi pripravi zdravniki niso sodelovali. Neznosno trpljenje je po definiciji subjektiven pojem, ki ga zunanji opazovalec ne more oceniti. Kriteriji za pravico do usmrtitve so v predlogu zakona napisani tako široko, da se v njih lahko vidijo številni invalidi, starejši in kronični bolniki. Nerazumno je absolutno poudarjanje bolnikove avtonomije in pojmovanje zdravnika

kot slepega in gluhega izvajalca. Moramo razumeti, da medicina ni samopostrežna trgovina, kjer lahko vsakdo vzame, kar želi. Ni dvoma, da je bolnikovo soglasje potrebno za vsak ukrep, ki ga zdravnik predlaga – ne pa tudi za tisto, česar zdravnik ne želi narediti.

Sodelavci hospicev, onkoloških oddelkov in intenzivnih enot, kjer življenje najbolj visi na nitki, praktično nimajo prosilcev za smrt.

Kadar gre za nesoglasje med bolnikom in lečečim zdravnikom, zdravnikov ugovor vesti te situacije ne reši. Tudi tisti med zdravniki, ki evtanazijo zagovarjajo in jo bodo izvajali, imajo svojo vest in osebno odgovarjajo za vse, kar naredijo. Nesprejemljivo je, da bi usmrtitev bolnika predali v roke zdravniku ali medicinski sestri, ki bolnika sploh ne poznata. Če vsi zapisani argumenti niso dovolj, naj v zakonu ostane le samo-usmrtitev. Pri tem ni nobene potrebe za prisotnost zdravnika ali medicinske sestre. Tako kot v Avstriji ali v Kaliforniji, naj tudi pri nas bolnik to opravi ob prisotnosti družine ali prijateljev. Izkušnja iz Kalifornije tudi kaže, da bolniki odlašajo z zadnjim dejanjem in ga mnogi ne storijo. Število samo-usmrtitev v Kaliforniji tako narašča mnogo počasneje kot v Kanadi, kjer bolnika na dogovorjeni dan obišče evtanazijska ekipa.

Spoštovani poslanci, ne nasedajte lepim besedam predlagateljev in se v zakon natančno poglobite. Nato pa naložite vsem prej omenjenim, naj naredijo konkretne korake, da bo vsakomur dostopna brezplačna paliativna oskrba. Ko se to zgodi, bomo o pravici do končanja življenja lažje govorili.«

Le redko oz. praktično nikoli niso v javnosti izpostavljeni ekonomski razlogi za vpeljavo evtanazije, vezani na dolgoživost ljudi, večanje števila

»Današnji junaki težko premagljivih bolezni z evtanazijo postanejo nezaželeni sebični člani družbe, ki bodo čutili pritisk družbe, da trošijo javna sredstva ...«

Onkolog prof. dr. Matjaž Zwitter

upokojencev, manjšanje deleža aktivne populacije, padanja natalitete, rasti sredstev za pokojnine, zdravstveno in socialno oskrbo ipd. Pošteno bi bilo javno spregovoriti tudi o tem, saj ta grm res ni prazen.

Prof. Šerko je že leta 1921 zapisal: »Kdo je predrzen dovolj, lastiti si kompetenco razsojati, katero življenje je življenja nevredno? Kdo

Med rešenimi pri poskusih samomora jih več kot 90 odstotkov tega nikoli več ne poskusi. Klic po pomoči je vezan na globoko željo po življenju.

pozna smisel življenja sploh? Kdo ve, kam plove človeštvo? Kdo pojmi samega sebe? Jaz se ne pojmim, to pa čutim v dnu svoje duše, da ni moj edini namen ustvarjati ekonomske vrednote, da se ne da izračunati vrednost mojega bitja po formuli naših dobičkarjev in špekulantov.«

V jedru naše kulture so temeljne vrednote, ki so tradicionalno zagovarjale svetost človekovega življenja in njegovo nedotakljivost od rojstva do naravne smrti. Prav bi bilo, da se spomnimo velikanov humanizma, med njimi zdravnika in psihoterapevta Viktorja Frankla, ki so z neprecenljivimi izkušnjami prišli do tega spoznanja.

Junakinja premagovanja bolezni in dajanja dragocenih plodov svojega dela, pravnica prof. dr. Sara Ahlin Doljak na vsakem koraku kaže veličino življenja kljub svoji bolezni.